

CSOÓRI SÁNDOR

Folyóba hulló égi kék

JESZENYIN SZÜLETÉSÉNEK 80. ÉVFORDULÓJÁRA

Napok óta Jeszenyin verseit olvasom, és újra rámtör a régi nyugtalanság. Kimegyek a temetőbe, s füttyszót hallok. Leülök a Duna-lépcsőkre, le a legalsó fokra, s a víz harmonikája ott nyöszög, ott sóhajt, ott bánatoskodik a lábam fejénél. Apró, zöld levelek billegnek a hullámokon. Kora nyár van. Valahol itt ülhetett egykor József Attila is, itt, a „rakodópart alsó kövén”, s nézte az elúszó dinnyehéjat, az elúszó időt. Váratlanul megkondul bennem egy hang: milyen kár, hogy nem találkozhattak: ő és Jeszenyin. És Lorca! Igen, ők — hárman! A huszadik századi költészet hármasságai! A játékosok, a tündérkedők, a világtéremtő-kedvűek, a korán elpusztult vértanúk. Hacsak egyszer is látják egymást, hacsak egyszer is kezet szoríthatnak: a világ most gazdagabb volna egy találkozással.

Aztán hazautazom, haza a horpatag házba. Valahol lúd kiált az udvarok mélyén. Mintha gyerekkorom mélyéről kiáltana. Ludak, ludak, fehérek, tarkák, sziszegők — megtelik velük a fejem. Ott lézengnek körülöttem a szérún, a faluvégeken, a nyárban, vagy csak ülnek egymás mellett a porban, mint megfeneklett hajók. Szemük piros karimája körül legyek. Nézik, nézegetik bambán, kitekeredő nyakkal ezeket a zümmögő, röpködő rongydarabkákat; rájuk-rájuksziszegnek, s aztán, mint akiket hatalmába kerít az ördöngösség, jajgatva, rikácsolva fölropulnek. Át az utcai kapu fölött, jegenyéket, villanydrótokat súrolva, neki a vakvilágna.

Ha jól emlékszem, vadlibák igen, de földön járó tenyeres-talpas, félbolond ludak nem röpdösnek Jeszenyin verseiben — talán csak egyszer riognak vissza üdvözülten a kéregető, énekes koldusoknak. Mégis, az én fölhuszanó ludaim után jeszenyini a por, a fölhasogatott kékség. Jeszenyini a távolodás, a szem, amely maga is világgá menne. És kicsit jeszenyini vagyok magam is, aki jövők-megyek a világban, hazaszököm időnként a falumba büntudattal, meg-nézem arcomat a kútban, aztán újra vissza a városba; filmcsillagoknak bókolni, orromban a lapulevél eső utáni testszagával. Ha elhallgatnám ezt — a költészet valósággazdagító természetét tagadnám. Hiszen ha vannak az életünknek dantei, kafkai, József Attila-i pillanatai és megnyilvánulásai — vannak jeszenyinek is.

Nem élményről, hanem megnyilvánulásról beszélek tudatosan.

A kettő közötti különbség akkor világosodik meg igazán, ha elképzeljük, hogy az orosz falut: a lápokot, a réteket, a dűlőutakat, a klastromok ótvaros falát, a mécsfüsttől megfeketedő parasztcokat, egyszóval a faekés Oroszországot más írók és más költők ugyanolyannak láthatták, mint Jeszenyin. A lakodalmakat, a zászlós körmeneteket szintén. A szemtanúk közül mégiscsak az ő tekintete avatta a láthatót láthatóvá, a meglátottat egyetemessé. Egyedül

csak az ő érzelmi rendszerében került helyére az a paraszti világ, amely épp a letűnése előtti pillanatokban mutathatta meg gyűrött, ikonos arcát. Ezért, ha azt a híres versét emlegetik, melyben a falu utolsó költőjének nevezi magát, mindig átfut rajtam egy kiegészítő gondolat: úgy volt ő a falu utolsó költője, hogy egyben az első is ő volt. Az első, igazi: a kozmikus paraszt, aki nemcsak a helyszínt látta, nemcsak külön a kaszát, a kapát, az újra és újra ismétlődő falusi eseményeket, külön a káposztaágyásokat és külön a halottvivőket, hanem egybelátta az egészet. Aki, ha szekerekről ír, daloló cifra szekerekről ír, melyeket nem ökrök vagy tehének vonszolnak, hanem az ikonok karámjából elszabadult fekete lovak: az elragadtatottság lovai:

*A cifra szekér dalba kezdett,
fut a szántóföld és berek
s útmenti kápolnák, keresztek,
faragott-festett agg jelek.*

*Befed a táj szomorúsága,
a pusztai szél dobta rám,
haranglábak meszelt falára
keresztet vetek tétován.*

(Weöres Sándor fordítása)

Ha Puskin, ha Turgenyev, ha Nyekraszov ír az orosz faluról, az orosz muzsikáról — az igazságérzet, az erkölcsi érzék, a szenvedő „benszülöttekkel” való azonosulás tüzesíti át mondataikat. Tolsztoj világteremtő realizmusát pedig a hit, hogy minden emberi erény és minden jövőbeli megújulás letéteményese az orosz muzsik. Szeretete, vonzalma, elfogultsága a magasból lehajló istené. Jeszenyin hozzá képest csavargó, mihaszna garabonciás. Földön járó és törékeny lélek. Előnye mégis behozhatatlan előny. Ő nem kívülről érkezik, aki fölmérte a sorsot, belátta a társadalom méltánytalanságát, és igazságosabb elképzelés jegyében óhajtja átrendezni az élet szorongató kereteit. Ő belülről nyomul kifelé, s amin átgyűrődik, az az ő — testével is megszenvedett — hódítása. Példával szólva: ő nem a szülést levezető orvos — ő a megszülető. Amit mások ábrázolnak, neki az személyes vallomása. Újdonsága azonban nemcsak az orosz parasztot ábrázoló prózaírókkal szemben új és feltűnő, de a kortársi költőkkel szembesítve is az. Ami oroszos és „parasztias” volt Jeszenyin föllépéséig a költészetben, egyszerűen fölszárnyalt az ökrök taposta porból. Ami tárgyarcát mutatta csupán: átlelkesült. A lányok szép zabkéve haja zizegni kezdett csitíthatatlanul. Sárga gyeplőszárát pedig elejtette a hold. S ugyanígy a verseit előntő kékség is átváltozott. Egyszerű, természeti szín volt őelőtte: szilvák színe, templomok színe, katáng színe, de fájdalmas kékké, orosznonkékké és szerelmes kékké ő változtatta.

*Oroszország, te bíbor róna,
folyóba hulló égi kék,
Szeretem büszkén s elfogódva
bánatod, tenger messzeség...*

(Weöres Sándor fordítása)

Sokan úgy fogalmazznak, hogy Jeszenyin jelentkezésében van valami a népmesék legkisebb fiának a színre lépéséből. Tagadhatatlan, hogy a külsőségek őriznek népmesei és regényes mozzanatokat. A leningrádi irodalmi körökbe Jeszenyin durva vászoncsizmába és kivarrott orosz ingbe toppan be. Erős tájszólással beszél, s így hát nem csoda, ha a szalonhölgyek előbb a hamuban sült pogácsa illatát érzik meg rajta, rögtön utána a mesebeli nemi erőt,

mégpedig olyan hiteles átéléssel, hogy amelyikük vendégségbe hívja, anyaszült meztelenre vetkőzve vendégeli meg. Szerintem ennyi a mesei elem — s nem több. Lunacsarszkij közelebb jár az igazsághoz, amikor arról ír, hogy Jeszenyin „nem parasztként, hanem bizonyos értelemben falusi értelmiségként jött faluról”. Ha nem így lett volna, talán sose tudja törvényerejű sorokban megfogalmazni, amit az orosz pusztá láttán megfogalmaz:

*... szót nem értő állatoknak
fájdalma ül a táj felett.*

(Rab Zsuzsa fordítása)

*

A falu utolsó és első költője is egyszemélyben?

Nincs ebben valami végzetszerű ellentmondás? Szív alá odacsúsztatott polgolgép?

De igen. Méghozzá erős töltetű. És gyújtózsínór kétfelől is füstölög. A múlt felől és a jövő felől is. Ilyen helyzetben mihez kezdhet a kiszemelt? Vagy elbújik átláthatatlan vattahegyek alá, melyek majd szépen fölitatják a vért, vagy vállalja nyíltan, mindenki szeme láttára a szétszakító kettősséget.

Jeszenyin ezt vállalta.

A csalános árokparkokat és a nagyvilág útjait. Konsztantyinovo szittyóisait és a nagyvárosi mulatók fülledetségét. A féktelenséget és a féktelenség őszinte meggyónását. A szajhákat és az ikonokat. A búcsúzást és a visszatérést.

*Élet, te síró-nevető,
ilyen maradsz már mindörökre?
A kertünk nyirkos temető
és mintha nyírfacsont zörögne.*

*Jön a tél hava, kedvesem,
suhan az élet fecskeszárnya.
Virág a földben nem terem,
tudod te, hát ne sírj utána.*

(Rab Zsuzsa fordítása)

Vagy hogy a kettősség vadabb, szókimondóbb verspéldáiból idézzek:

*Vígság a durvák élete,
a jóké szomorúság.
Nem vágyom többé semmire,
nem szánom senki sorsát.*

*Magamat szánom egy kicsit,
meg a kivert kuttyákat.
A csapszékek mélyébe vitt
igen korán a bánat.*

*Mit néztek acsarogva rám?
Ki az orosz, ha én nem?
Elíttam magam is, komám,
mint ti, gatyám meg ingem!*

(Rab Zsuzsa fordítása)

Annyi elrontott élet rajza és tragédiája, amennyitől a múlt századi és századeleji orosz irodalom hemzseg, Európa egyetlen irodalmából sem tárul elénk.

Dosztojevszkij, Csehov alakjain át Gorkij Éjjeli menedékének alakjaiig mindenféle rendű és rangú szerzet. S közülük legtöbb tehetséges önromboló. Mint-ha mindenikőjükre érvényesek volnának Leonyid Andrejev Gorkijnak mondott szavai: „Meglehet, hogy az élet igazi értelmét éppen annak a lerombolása adja meg, amit mi nem ismerünk — vagy — mindennek a lerombolása, amit ki-gondoltunk és megalkottunk...”

A célját tévesztett életerő fogalmaz így, s nem holmi hervatag filozófia. Jeszenyin fölényes önpusztítását is beragyogja ez a boldogtalanságba torkollt életvágy, életerő. Ami messziről sodródásnak látszik sorsában, közléről nem más, mint a saját ellentmondásaival küzdő ember hányattatása. Fenegyerekes és szépfiús kalandjaiban is ugyanennek a fullasztó élethiánynak a kárpótlását láthatjuk megtestesülni. Gondoljunk csak Isadora Duncannal való kapcsolatára. Rab Zsuzsa jóvoltából láthattam egy — Magyarországon ismeretlen — képet Jeszenyinről és a legendás híró táncosnőről. Világjárásuk, pontosabban: nász-utuk egyik pillanatát őrzi a kép. Duncan nyugágyban hanyatt dölve fekszik, elnyújtózva, hanyagul. Talán a napfény vakítja, talán a világhír. A szőke fürtű, kamaszos poeta viszont a lencsébe bámulva várja, hogy elkattanjon a gép. Eszembe jut a táncosnőnek szóló, póztalan, gyönyörű verse.

*Ifjúságod széthordta más.
De megmaradt, nekem maradt meg
hajadban a füstszín varázs,
s őszi fénye fáradt szemednek.*

A vers hangja érettebb, nagyvonalúbb, mint az az esendő igyekezet, ami-vel Jeszenyin ránk néz. S ebből a pillanatra föltáruuló ellentétből éreztem meg legvilágosabban, hogy nemcsak Isadorának kellett a parasztfiúból lett költő, a villonoskodásával is ártatlan; a nyírfasuhogású, a tószemű, de Jeszenyinnek is kellett az anyányi nő, az Európát és Amerikát elbűvölő asszony, ki másodszer is megszüli majd. Kelltek a hódítás, a jóvátétel, kellett a fullasztó hiányérzet szakadékai fölött elröpülő meggypiros női sálak. Egyáltalán: a teljesség maga, amelyben együtt van élet, halál, szerelem, féltékenység, utazás, gőg, játék, szabadság; amelyben ő, az ökörnállal összerondított parasztivadék, az érzé-kenység cárja lehet.

*

Azok az esztendők, amikor Jeszenyin költővé érik, történelmileg és a mű-vészetek „történelmének” a szempontjából is mozgalmas esztendők voltak. Izmusok rakétái röppennek föl, és újabb és újabb megvilágításba kerül a tár-sadalom, a forradalom, a nyelv, a költészet, a szerelem, a jövő, egyszóval min-den. Ötven-hatvan év távlatából ma már tisztán láthatjuk a mozgások két fő-irányát. Az újítók egyik hada magára a civilizációs iramra, a fölgyorsulásra, a fémek, a gépek szárnyaira, a társadalmakat forradalmasító eszmékre támasz-kodva újít — a másik pedig az európai szellemből kimaradó népközösségek kultúrájára. A népköltészet, a néprajz, a népzene, a néptudomány olyasféle alakító- és újítóerővé válik, mint a reneszánsz kor emberének a görögség láng-elméjű kultúrája.

Mintha Jeszenyin e tekintetben is a kettősség kiválasztottja volna. Mo-dernsége nem hajszolja bele semmilyen irodalmiaskodó, kusza küzdelembe. Igaz népisége se fut vissza az emberi emlékezet mágikus határvölgéig. De az ötvö-zet, amely létrejön, mégse a kettősség torz nyomait viseli magán. Ellenkezőleg: a kettősség erényeit. Legmodernebbnek nevezhető verseinek az alaphangja ha-sonlít leginkább az orosz népköltészet alaphangjára. Arra az ősi és egyetemes szívdobogásra, melyet az ökrei mellett lépkedő muzsik ugyanúgy megért, mint a vadcsalánba gázoló szerelmes lány, vagy a vegyészet világhírű professzora.

De ha a mindenkiben „közös emberit”, ami a népköltészetek mélyén húzó-

dik, a hangjával Jeszenyin csak megzendítette, a sorsával viszont drámaian megfogalmazta. Élete ellentmondásaiból teremtett maga köré egy jeszenyinesen kockázatos és kihívó világot, amelyben ő egyszerre lehetett duhaj és gyengéd; az oroszok tékozló fia és az orosz hon utánozhatatlan szerelmese. Mindig nyílt kártyákkal játszó költő, aki útítárs marad akkor is, amikor a forradalom sziszzenéstelen odaadást kívánna tőle. Tehette, mert az ő drámája nem a forradalommal kezdődött. Tehette, mert ez a dráma nem közte és a külvilág között zajlott, hanem benne.

Jeszenyin megpróbálta egyszer átszakítani a kört: élete áldott és átkos kettősségét. A forradalom és a polgárháború után írt hosszabb versei tanúskodnak erről. Ablakait szélesre tárja ekkor a történelemnek, a napi politikának. Ő, akinek a verseit nem veri föl az első világháború ágyúzaja, s megrendítő sorokat sem a fiaikat elvesztő anyákról ír, hanem egy némán szenvedő, kölykeit elvesztő kutyáról, 1924-ben dalokat ír a nagy hadjáratról. Balladát a huszonhatról, kiket éjben, köd alatt, lött agyon az angol csapat. Egyik-másik verse már-már alkalmi vers, lírai riport az otthoni változásokról. Sorai megiramodnak, füstöt löknek. Mintha Majakovszkij szikraesője az ő mezőit is fölgyújtotta volna. Ezek a versei is csapongók, tiszták, kendőzetlenek. Hegyek születnek bennük és kételkedések. De valami mégis hiányzik belőlük. Valami, ami túl van a szavakon, az eseményeken, a történelmi idők lábdobaján. Valami, ami a kettősség nyomása alatt született vágy, szomorúság és mámor hitelesítője. Amit legszívesebben jeszenyini zenének, zengésnek, elégiának neveznék.

*Virágok, elbűvöltetek,
pertut is innék veletek.
Zsibongj, viola, rezedá;
szívemben gyászos éjszaka.
Gyászos szívemben éjszaka:
zsibongj, viola, rezedá.*

(Kárpáty Csilla fordítása)

Nemcsak az ilyen kiemelt sorok, de életművének főszólama is egyértelműen azt bizonyítja, hogy Jeszenyin léte eredendően költői lét; melyet nem a tudás, nem a belátás, nem a politikai szándék működtet, hanem az ihletettség. Nem a múzsa, hanem ahogy García Lorca mondaná: a duende. „... az a titokzatos erő, amit mindenki érez, de egyetlen filozófus se tud megmagyarázni... Az angyal és a múzsa kívülről jön. Az angyal fényt áraszt, a múzsa formát ad... A duende pedig arra vár, hogy a vér legutolsó szobáiban ébreszszék föl. De a duende föl kutatásához nincs térkép, se gyakorlat. Csak annyit tudunk, hogy perzseli a vért, mint az üvegszilánkból gyúrt kenőcs, hogy kimerít, elutasít minden édes és ismert geometriát, megtöri a stílusokat...”

Jeszenyin az öngyilkosságáig a maga orosz duendéjével viaskodik. Ennek a duendének hol alkohol a fedőneve, hol kierőszakolt botrány, hol zaklató és lenyűgöző hazaszeretet; hol az a lakkcipőt húzó és cilindert vásároltató gesztus, amivel Puskinra akart hasonlítani. Tehát folyton valami nyugtalanító, sebző élmény, mely remegésben tartja a világot. Más szóval, ami költőivé izsítja.

Mint minden vérbeli költészet: Jeszenyiné is kivételes erővel bizonyítja, hogy a salaktalan vers sosem a világról szól, hanem helyébe lépve, maga lesz a világ. A valóságos tárgyakat, eseményeket, sőt már magát a verset indító élményt is kiemeli a hétfők, a keddek, a szerdák közül, és léterejűvé avatja. Ettől bújnak ki verseiben asszonyi köldökökből szemgolyók; ettől ül úgy a földeken a tél, mint a hattyúcsorda. Ettől sípolnak, nyűszülnek a hazug szerelmekben elkopott nők, mint a harmonikák.

Érthető hát, ha költészetéhez Jeszenyin eszelősebben ragaszkodott, mint az életéhez. Ezt írja egyik hosszú versében: „Októberé és májusé a lelkem, de

lantom, kedves lantom nem adom.” Prózában pedig így vall: „Én elsősorban az alkati elem kinyilvánítását szeretem... Jelenleg mindenféle iskolát tagadok. Úgy vélem, a költő nem követhet semmiféle meghatározott iskolát. Ez gúzsba kötne kezét-lábát. Csupán a szabad művészet hozhat szabad szót.”

Lehet, hogy ezt a nyilat nem is annyira az irodalom felügyelőinek, mint a kortárs költők céltáblájába szánta. Többek között Majakovszkijéba, ki — Jeszenyin szerint — sokkal inkább egy eszmének, egy ideológiának rendelte alá művészetét, mint a költők mindenkori vallomáskényszerének. Vitájuk korszakos vita lett, hosszan-hosszan elnyúló vita.

Volt idő, mikor Jeszenyin oldalán magam is szorítóba léptem. Bármilyen világosan láttam is, hogy a forradalom és a költészet forradalma elsősorban Majakovszkijé, makacsul azt hajtogattam, hogy épp Jeszenyin drámája, kettősége és csapódásai nélkül mennyivel kevesebbet tudnánk azokról a csikorgásokról, melyek a nagy forradalmi átalakulást kísérték. A földrengésből, az omlásokból, a komor győzelmekből kimaradtak volna emberi tekintetek.

Ma már azt is meg merem kockáztatni, hogy a Majakovszkij- s Jeszenyin-féle „ellentétes” költői modellnek törvényszerűen létre kellett jönnie. Hiszen ha a természetnek van egyensúlyi kényszere, kell lennie az emberi életnek is. Kell lennie a történelemnek, a politikának, egy-egy korszak lélektanának és költészetének is. Ha Majakovszkij végigszárgul a versen, kell lennie valakinek, aki el-elbotlik a kiálló fagyókerekben. Ha futuristák szét akarják zúzni a múltat, vagy amikor a New York-i felhőkarcolók derengnek föl számukra vonzó példaképül, föl kell emelkednie valakinek, hogy csakazértis versbe mentse az óarany ikonokat, a szenvedélyeinek újra és újra kiszolgáltatott embert. Tanulságos, amit egyik rövid önéletrajzában elárul: „Külföldi tartózkodásom után más szemmel néztem hazámra és az eseményekre. Kőborlásunk — amely éppen csak leülepedett bennem — nem tetszik. A civilizáció tetszik. De Amerikát nagyon nem szeretem. Amerika az a fertő, amelyben nemcsak a művészet pusztul el, hanem általában az emberiség minden nemes törekvése. Ha ma némelyek Amerikát tekintik példaképnek, én akkor hajlandó vagyok többre tartani a mi szürke egünket és tájunkat: kissé földbe süppedt faház, sövénykerítés, melyből óriási karó ágaskodik ki, messze ösztövérv lovacska lóbálja farkát a szélben. Ez más, mint azok a felhőkarcolók, amelyek egyelőre csak egy Rockefellert és MacCornickot adtak, viszont ugyanaz, ami nálunk Tolsztojt, Dosztojevskijt, Puskind, Lermontovot nevelte.”

Ahogy verseiben, efféle nyilatkozataiban is fontosabb a szeretet, az elfogultság, a kapcsolódások verőfénye, mint a maradéktalan igazság. Hiszen az ő igazsága: a költészet.

*

Maria Cvetajeva Paszternakot és Majakovszkijt jellemezve ezt írta: „Ha Majakovszkijt olvassuk — megismerjük az egész világot, kivéve Majakovszkijt; ha Paszternakot olvassuk — megismerjük a költőt, de a világ ismeretlen marad előttünk.”

Hajszálnyin múlhatott, hogy valaki nem írt hasonlót akkortájt Majakovszkijről és Jeszenyinről. Ha ír is, haláluk bizonyára megváltoztatta volna az ilyen tömör és metsző megfogalmazást. Mert életük és haláluk nem a távol-ságukat, hanem a közelségüket mutatta meg. Ugyanannak a drámának a főszereplői voltak mind a ketten.